

A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA

(AKADÉMIA ÉS GYMNASIUM)

ÉRTESITŐJE.

AZ 1898—99. ISKOLAI EVRŐL.

ÖSSZEÁLLITOTTÁK

RADÁCSI GYÖRGY, SZINYEI ENDRE,
AKADÉMIAI GYMNASIUMI
IGAZGATÓK.

XLIII. ÉVFOLYAM.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Jenő, az ev. ref. főiskola betűivel.

1899.

E 132/11

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI

„HISTORIA DE EURIALO ET LUCRETIA SE AMANTIBUS“-A.

TANÁRI SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

IRTA ÉS 1898. SZEPT. 8-ÁN A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA IMATERMÉBEN
FELOLVASTA :

IFJ. MITROVICS GYULA DR.,
FŐISK. GIMN. TANAR.

*Nagytiszteletű s tekintetes Igazgató-tanács !
Mélyen tisztelt tanári kar !
Nemes tanuló ifjúság !*

Régóta vagyok már eljegyezve ennek a főiskolának ; immár öt éve igyekszem hálám bemutatására.

A becsületes munkás őszinteségével mondok most köszönetet az én munkaadómnak, ennek a főiskolának és mélyen tisztelt előjáróinak, kik bizalmukat mintegy előlegezték nekem ; a hű gyermek igaz szeretetével fejezem ki hálámat az Alma Mater iránt azért, a miért ezeknek az érzéseknek tettekkel való tolmácsolására nekem alkalmat adott.

Akkor, a mikor ezt a kötést, mely a főiskolához fűz, a ref. tanintézetek szép szokása szerint a magam részéről most mintegy megerősíteni készülök, érzem, hogy abban a szerep-körben, melyben eddig működtem, sokkal inkább kell paedagógusnak, mint tudós-nak lennem ; a nevelés általános elveinek sokkal inkább kell érvényesülniök, mint bárhol másutt ; sokkal inkább, mint valamely szűkebb tudománykör érdekeinek, ha ugyan tudomány és nevelés

jöhetnek valaha ellenkezésbe. Érzem, hogy katetram ez idő szerint inkább gyakorlati paedagogiai, mint akár magyar, akár latin irodalmi. Ezért akkor volna értekezésem tárgya megfelelő, ha azt a gyakorlati nevelés köréből választanám. És erre különösen is bő alkalmat adnának azok a viták, melyek az újabb nyelvészeti vívmányok- és igazságoknak az iskolákban való gyakorlati érvényesítése körül forogtak a mi körünkben és a melyek úgy szóiván csak most vágattak ketté. Azok felett a szavak felett is bizonyára mindnyájan sokat elméltünk, a melyekkel közigazgatónk iskolai ünnepi beszédeiben s a nt. algondnok úr adhortatióiban a felett panaszkodtak, hogy némely társadalmi léhaskodások és nyegleségek az iskolák falai közt is mindinkább tért foglalnak. Noha ebben az irányban is meg van a saját meggyőződése, mégsem bocsátkozom ennek a kérdésnek fejtegetésébe, mert ezen a téren az állam, a társadalom és az egyes iskolai testületek egyetértő s hatalmi köreik iránt nem érzékenykedő munkájára volna szükség, ezt pedig egyesek felszólalása elő nem teremtheti, még akkor sem, ha erre talán a helyes utat mutatná is meg; s a kíváncs és várt gyümölcs helyett csak vihart hozhatna.

Legyen szabad azért abba a hibába esnem, hogy így, mintegy tanszékemen kívül, a renaissance-kori latinságnak egy olyan termékével foglalkozzam, mely nagyon közéről érdeklí a mi irodalmunk történetét is. És ez Aeneas Sylvius Piccolomininek „*Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus*” című prózai regénye.

I.

Aeneas Sylvius, a ki, mint II. Pius pápa, olyan nagy szerepet játszott a világtörténetben, s hazánk azon kori nagy embereivel is összeköttetésben állott, ifju korában nem a papi pályára készült. Csak miután 1432-ben IV. Jenő pápa által az ellenpápaság viszállyainak kiegyenlítése végett *Baselbe* összehívott zsinaton tüzetesen megismerkedett az egyházi ügyekkel, sőt ottani szereplése által, mint zsinati fogalmazó, majd fő-abbreviator, jelentékeny befolyásra is szert tett, akkor lépett határozottan egyházi pályára. Mint ilyen, elsőben »zsolozsmás« (psalmista), majd igen előkelő, milanói származású főpapok mellőzésével, *Picciolpassi* pártfogása következtében, minden felszentelés nélkül milanói prépost. De ennek az állásának jövedelmét, a különböző párttusákban való részvétele miatt, különösen pedig *Rosiate Izidor*, a káptalan jogi képviselőjének s

magának IV. Jenő pápának is beavatkozása után csakhamar elvesztette. Így történt aztán, hogy, miután előbb már III. Frigyes, az akkori idők szokásaként, ünnepélyesen költővé koszorúzta, Zsigmond császár hirneves kancellárjának, *Schlick Gáspárnak*, lett magántitkárává. Előkelő összeköttetései, de meg bizonyára könnyelmű hajlamaival járó nagy költekezései miatt is, nem egyszer igen kellemetlen anyagi zavarokba jutott. Ismét papi állomás után látott tehát. Nagy befolyású pártfogója, a *passaui érsek*, Aspachba nevezte ki parochusnak.¹ Hogy Aeneas Sylvius új állomását elfoglalhassa és bécsi kötelezettségeinek is eleget tehessen, pénzre volt szüksége, melyet csak tollával vélt előteremthetni. Ilyen helyzetében írta Bécsben 1444-ben „*Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus*” című elbeszélését, valamint a 16 éves Zsigmond tiroli hercegnek ajánlott „*Epistola amatoriát*” is.

Az elbeszélés keletkezésének benső indító okait, valamint az egésznek történeti háttérét s erkölcsi tanulságait, jobban mondva: a mese sikamlóssága miatt szükségesnek tartott mentegetődzést maga mondja el abban a két levélben, melyet művéhez mintegy bevezetésül csatol s a melyek közül az egyiket *Marino de Sozzinihoz*, a másikat pedig egykori főnökéhez, *Schlick Gáspárhoz* intézte.

Sozzini, ez a nagy humanista, egyik legkedvesebb tanára volt Aeneas Sylviusnak, midőn ő, mint 18 éves ifju, a sienai egyetemen megkezdte magasabb tanulmányait. Lelkük, szellemi rokonságuk miatt, annyira összeforrott, hogy később a legbensőbb és legbizalmasabb baráti viszony fejlett ki tanító és tanítvány között, s folytonos levelezésben állottak egymással. Sozzini több ízben felszólította barátját, hogy írjon neki „*valamit a szerelemről*.” Erre vonatkozik az elbeszélésünk elé írt első levél. Ebben egy humanista affektálásával mondja szerzőnk: »oly dolgot kívánsz tőlem, a mely az én korommal is alig fér össze, a tieddel pedig éppen ellentétben áll, azzal homlokegyenest ellenkezik. Én, a ki már csaknem 40 éves vagyok, ugyan mit is írhatnék a szerelemről valami olyasmit, a mit te, mint 50 éves ember meghallgathatnál. Az eféle dolog csak ifju lelkeket képes gyönyörködtetni; csak az ő szívöket táplálhatja az ilyen. Az öregek valóban csak olyan mér-

¹ Ez életrajzi adatokat lásd a következő helyeken: *Pór Antal*: Aeneas Sylvius II. Pius pápa. Élel- és korrajz. Budapest, 1880. Szent István-társulat. Mangold cikke a Herzog: »Realencyklopedie«-je XI. k. 702. l. *Budapesti Szemle* 1882. 201. l. Pór Antal nem emlékezik meg Aeneas Sylvius aspachi papságáról.

tékben alkalmasak a szerelmi kalandok hallgatására, mint az ifjak az okosság tanácsának követésére. Igazán nincs is valami veszedelmesebb, mintha valaki megfelelő tehetség nélkül próbál minden áron szerelmeteskedni... De te annyi jótéteménnyel voltál irántam, hogy kérésed teljesítését nem tagadhatom meg, jóllehet a rútnek egy kis vegyülete sem lesz abból mellőzhető... Mondom, engedek hát kérésednek, már csak azért is, mert csakugyan van-e valami általánosabb a világon, mint a szerelem? Van-e olyan ifju, a ki betöltvén 30-ik évét, ne hordozta volna egy, vagy más alakjában a szerelem terheit. Erre én magam vagyok tanubizonyosság, — őszintéskedik szerzőnk — a kit ezerszer sodrott veszélybe a szerelem. Egyébiránt — folytatja tovább — most nem a magam, hanem a más szerelmi kalandját akarom előadni... Nem is a multnak példáit elevenítem fel, hanem egy, még most is élő egyén szívének lángját mutatom meg... Hallgassák hát meg ezt az ifjak, és okulván az esetből, vigyázzanak, hogy ifjuságuk a szerelem áldozatául ne essék. Ez a történet arra is megtanítja az ifjakat, hogy ne vágyakozzanak a katonai életre, a melynek több az epéje, mint a méze; hanem kerülvén a léhaságot, a mely esztelené teszi az embereket, szorgalmasan gyakorolják az erényt, a mely egyedül képes boldogítani annak birtokosát. Hogy pedig mennyi veszedelem van elrejtve a szerelemben, ha talán azt valaki még nem tudná, ebből ezt is megtanulhatja. Éljen boldogan, és olvassd el figyelemmel a történetet, a melyet megírnom késztetél.¹

A másik, ez előtt álló levél, mint említettük is már, *Schlick Gáspárhoz* van intézve. A »*Historia de E. et L.*« tulajdonképen ő róla szól. Eurialus maga Schlick Gáspár. Aeneas épen azért írja hozzá ezt a levelet, hogy mintegy engedelmet kérjen tőle kevéssel előbb lejátszódott szerelmi kalandja elbeszélésére. A levél bevezető részében előadja, hogy Sozzini kérése indította őt az írásra s közben a humanistáknál nem ritka magasztalással írja le Schlick előtt Sozzinit, mint párját ritkító, nagy tudományu férfit, valóságos polyhistort. A levél végén ezeket írja: »Én a két szerető szív történetét csak *leírtam*, de *nem gondoltam* ki. Az egész Sienában történt, midőn Zsigmond császár ott időzött. Te szintén ott voltál, és ha jól értesültem, épen te voltál a szerelmi történet

¹ »Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est, opera, quae extant, omnia.« Basileae ex officina Henrik Petrini 1571. 623. l.

egyik hőse. Arra kérlek azért, hogy a midőn e történetet elolvasod, itéld meg, ha igazat írtam-e? s aztán visszaemlékezvén az elmúltakra, amennyiben az elmondottak közül némelyek reád vonatkoznak, ne szégyeld miattok magadat, mert végre te is csak ember voltál, s ki sohasem érezte szívében a szerelem tüzét, az vagy érzéketlen kődarab, vagy szörnyeteg vadállat.¹

Aeneas Sylvius lelki világát mily igazán jellemzik e szavak, mutatja egyebek közt az is, hogy mikor egy utazása alkalmával Strassburgban egy angol nővel házasságra lépett, atyjának, ki e lépése miatt erősen kárhozhatta, a következőket írja: »Certe nec lapidem, nec ferreum genuisti filium, tum esses tu carneus. Scis, qualis tu gallus fueras (t. i. Aeneas Sylviusnak 17 testvére volt) et nec ego castratus sum, neque ex frigidorum numero.« 1446-ban pedig a következő őszinte vallomást teszi egy levelében: »Plenus sum, stomachatus sum. Nauseam mihi Venus fecit . . . canis aspersus sum, aridi nervi sunt, ossa cariosa, rugis corpus aratum est. (L. Mangold cikkét Herzog-nál: Real-Encyklopedie. Gotha. 1859. II. k. 700, 704. és Aeneas Sylvius ilyen kezdésű levelét: »Aen. Sylv. Poeta, genitori suo Sylvio salutem!« »Opera omnia« id. kiadás 512. l.) Ezek mellett ismeretes ifjúkori jelszava: »Poeta sum. non stoicus.« És a sors kedvező játéka s kétségen kívül saját tehetségei is, ezt a férfiút a Krisztus földi helytartójává tették. Természetesen magyar életrajzírója, Pór Antal, mindezeket az adatokat elhallgatja.

Aeneas Sylvius jól ösmerte kora olvasóközönségének izlését s ahhoz alkalmazta elbeszélése tárgyát és előadása hangját. Eltagadhatatlan benső értéke és classikus latinsága mellett — mert hiszen Aeneas Sylvius egyik legkiemelkedőbb alakja a humanista irodalomnak, — kétségen kívül ennek a tárgynak s ennek a hangnak köszönheti, hogy műve egyik legkapósabb olvasmánya lett korának, s még azután is hosszú időn át foglalkoztak vele az európai irodalomban. Mennyire kedves volt Aeneas elbeszélése, nemcsak az mutatja, hogy művei közül ezt másolták le legtöbb kéziratban s hogy 1500-ig az incunabulák közt az eredeti latin nyelven huszonhétszer fordul elő s azon felül fel van véve leveleinek külön kiadásában is; hanem még nagyobb mértékben az, hogy egymást érték a különböző nyelvű fordítások és átdolgozások. A Gesta Romanorum mellett a »Historia de E. et L.« egyik főforrásává lett az akkor keletkező novella-irodalomnak. Még erősebb egyé-

¹ U. o. 622. l.

niségű írók is eljárak e forráshoz meríteni s keresni az olvasóközönségre gyakorlandó hatás titkait.

A fordítások között egyik legrégebb az, mely 1478-ban *Esslingenben* K. Fynernél jelent meg német nyelven. Ez *Nyklas von Wyletől* származik, a ki előbb tanító és festő volt Zürichben, majd Ulrik württembergi hercegnek volt kancellárja s benső baráti viszonyban élt Aeneas Sylviusszal is.¹ Wyle a fordítást minden valószínűség szerint magának a szerzőnek ösztönzésére végezte s kétségen kívül a leghűbb valamennyi más nyelven végzett fordítás között. Különösen a tartalmat őrizte meg változatlanul. De már a nyelvezet szépségét néhány elevenebb részlet festésénél nem bírja visszaadni. Ezt a Wyle-féle »editio princeps«-et adta ki 1861-ben Ad. Keller Tübingában.

Wyle fordítása később különböző címek alatt szerepelt, aminők pl.: „*Eigenschaft der Liebe*,“ „*Von Eurialo und Lucretia*,“ s ezek közt van képes kiadás is. Wyle az ő nagy patronájának s a humanismus lelkes hívének, *Mechtil* (Matild) osztrák főhercegnőnek ajánlotta művét.² A Joh. Chr. *Lühning*-féle „*Litterae procerum Europae*“-ban (L. 699. s köv. lap.) az egész elbeszélés localizálva és újból historizálva szerepel, Lajos főhercegnek adván elő történetét, a ki 1658. óta morganatikus házasságban élt *Degenfeld Lujzával*. A történet ilyen irányu alkalmazása ellen kel ki 1725-ben a meiningeni pap: Joh. *Schelhorn*, a M. Frankfurtban és Lipcsében névtelenül kiadott „*Amoenitates Literariae*“-ben, erős vonásokkal mutatva ki abban az elkövetett irodalmi mistificatiót.³

Lühning után az elbeszélés még többféle német fordításban is megjelent; átdolgozásával pedig Ludw. *Achim von Arnim* és más német novellistáknál is találkozunk.

Olasz és francia nyelven három-három fordítása van. Ez utóbbiak közül a legrégebbnek *Octavian de Saint Galais*-tól 1466—1502-ig kellett megjelennie.

Magyar átdolgozása kettő ismeretes előttünk, de Toldy és Pór Antal csak egyet, a régebbit említik. Az első átdolgozót »pataki névtelen«-nek hívja az irodalomtörténet s a verses átdolgozás a következő címet viseli: „*Eurialusnak és Lucretiának szép históriája, melyben megirattatik egymáshoz való nagy szerelmök*,

¹ L. *Heinrich G.* »A német irodalom története.« II. k. 165. l.

² L. u. o. 164. l.

³ L. u. o. 262—272. ll.

mely szerelemből végre Lucretiának következik szörnyű halála.“ Az átdolgozó munkáját, utolsó három sorában innen Patakról keltezi, 1577-ből. Ebből, és sok más belső okból, Szilády Áron azt következtette, hogy e költemény szerzője Balassi, és e nézetéhez oly szilárdan ragaszkodott, hogy Balassi költeményeinek tőle rendezett kiadásához is hozzácsatolta. Sokáig én magam is ebben a nézetben voltam, de *Illésy* közlése¹, mely szerint Balassi épen ekkor Patakon nem lehetett, teljesen lehetetlenné teszi e föltevés további fenntartását. A másik magyar átdolgozó *Csenkeszfai Poóts András*, kinek *„Ifjui versei“* közt 1791-ben jelent meg a szintén verses átdolgozás: *„Senai Lucretzia, kinek törvénytelen életét s példás halálát Aeneas Sylvius írásaiból magyar versekbe szedte egy L. Baronissa parancsolatjára és most világ eleibe is bocsátotta Cs. P. A.”*

Magukkal a magyar átdolgozásokkal elég bőven foglalkozott az irodalomtörténet. Az első átdolgozás szerzőségének kérdéséhez Szilády szól hozzá legalaposabban, noha nézetünk szerint ma már túlhaladott álláspontból. Az E. Philol. Közl. 1890. folyamában pedig ifj. Matirko Bertalan foglalkozik bőven a magyar átdolgozásokkal. Én pedig a Prot. Szemle ugyanazon évi folyamában közöltem Poóts életrajzát, az Irod. Tört. Közlemények VI. kötetében pedig mindkét átdolgozást felölelő értekezést tettem közzé. Ezekhez a tanulmányokhoz aztán most, mintegy háttérül, szükségesnek tartottam magának az eredetinek méltatását adni.

II.

Aeneas Sylvius humanista volt, bővölködve a humanisták összes erényeivel és hibáival. Nem csodálkozhatunk hát rajta, hogy elbeszélésében annyi erős realismussal, sőt sok helyen obscoenitással is találkozunk. Hiszen a renaissance irodalma is a reactio törvénye alatt állott. Innen vannak realistikus túlzásai.

A középkor idealistái elhanyagolták a testet. A művészetek körében is csupán a lélekre fordítottak gondot; a test rajza számba sem jött; a festő az arcra lehelte rá lelkét, szellemét; alakjának többi testrészét hosszú, átláthatatlan s a test idomaihoz nem illeszkedő lepel borította be. Ha pedig a bő barátcsuha nem volt eléggé vastag, akkor alóla idétlén, elnyomorodott, kiaszott test körvonalai látszottak. A néző szeme nem találva másutt kellemes nyugvópontot, mintegy művészi erőszakkal kényszerítették, hogy a

¹ Irodalomtörténeti Közlemények. 1895. 192. s. köv.

fejre tekintsen, a honnan legtöbbször bánat, fájdalmas lemondás, a feltétlen tisztaságra, istenire való törekvés, megbánás, magába szállás és a földiek megvetése sugárzott le.

Igy a költészet terén is. A számos legenda, istenes ének és a Mária-dalok tanuskodnak a testnek mellőzéséről, natározott megvetéséről és arról, hogy a testet, szemben a más irányban mutatózó ököljog brutalitásaival, a szellem uralma alá vetették. A műköltők a szent történetek és vallásos áhitat zengésén kívül a költészet egyetlen más tárgyával sem foglalkoznak. A közönséges emberi viszonyok közt gyakran előforduló kisebb-nagyobb eseményeket, összeütközéseket, indulatokat megvetették, prózaiaknak, vagy épen aljasaknak tartották. Természetesen, mert egészben véve hiányzott nálok az életnek amaz eszményibb, nemesebb felfogása, mely annak minden mozzanatát nemessé teszi.

A humanismus, hogy úgy szóljak, lerázta magáról az eddigi sivár, kiaszott szellem zsarnokságának bilincseit. Megszabadulva a szellemiben való elfogúltságtól, jogaiba iktatta a testet. S mint Anteus a földdel érintkezve, új erőt meritett, az emberi művelődés is e fényes korszakában, újra feltalálva a természetet s benne az egyoldalúságából, félszükségeiből kivetkezett igazi embert, a mintaképül választott »uomo universale«-t, megkezdte újabb fejlődését és példákat teremtett még a mai nemzedékek számára is. A renaissance irányadó, nagy szellemei vallották, hogy törekedni kell az égi felé, a földi jók élvezését korlátok közé kell szorítani, a szellemnek kell kormányoznia a magában öntudatlan testet, de általában mégis elfogadták a görögöktől és rómaiaktól, a kiktől vették egész műveltségök alapját, hogy »sana mens in corpore sano.« Ebben a korban újra észreveszik az emberi test szépségeit is. Rafael madonnái nem csupán istenanyák, de szép nők is egyszersemind. A Lionardo da Vinci »Cenacolo«-ján levő alakok nem csupán az Isten fiának környezetéhez tartozó, ember alakú, de a szent eszme szolgálatában testüket sanyargató lények, mint a minőknek még egy századdal előbb is festették volna őket, hanem férfiak is, a férfiui test szépségével és erejével. A költők is mindinkább elhagyogatják a szent dolgokat, s a mindennapi élet, vagy a történelem, vagy épen a szerelem köréből veszik tárgyaikat. Minél inkább érezték előbb a test elnyomását a szellem által, erős, de természetes visszahatásúl, annál nagyobb erővel törekedtek a testiség egyenlő joguságának érvényt szerezni. Az ideális világot a való élet rajzai váltották fel, ennek költői mozzanataival, de

sokszor gyarlóságaival és prózaiságával. Gondoljunk csak Boccaccio kalandos szerelmi történeteire! Boccaccio és némely társai sokszor vissza is élnek a tárgyválasztás szabadságával s a színek élénkségével és realitásával.¹ A legtöbben már csak épen szokásból, a látszat kedvéért csatolnak elbeszéléseik elejére vagy végére egy kis erkölcsi tanulságot, mások meg épen az olvasóra bizzák, hogy, ha tanuló kedvökben vannak, tanuljanak a furcsa történetből, érzéki leírásokból, jelenetekből; ha nem, akkor csak gyönyörködjenek.

Az előbbiek közé tartozik Aeneas Sylvius elbeszélése. Egyes részletein legkevésbé sem látszik valamelyes erkölcsi célzatosság, sőt pruderia sem, de a végire mégis odabiggyeszti: »A kik ezt olvassák, okúljanak a mások bajain s úgy cselekedjenek, hogy javukra válják s ne siessenek mohón kiüríteni a szerelem poharát, mert több keserűség, mint méz van benne.« Hát bizony a szerelemnek mézére, de keserűségére is bőven ontja a példákat s azokat nem is a mi kényesebb irodalmi izlésünk szerint válogatja össze; de a történelmi szempontok mellőzése nélkül ezért a nagy nevű szerzőt elitélnünk nem lehet. Az irodalomban előtte is, utána is egy sereg ily nemű szerelmi historia van. »Főtárgyaik: tiltott csókok, furfangos csalások, goromba versengések. A szerelem bennök majdnem összeesik az érzékiséggel. Komikumok durva és vad; ízlésök szabálya: naturalia non sunt turpia.«²

Ennek az érzéki iránynak szolgálatában áll a mese, a mely különben nagyon vékony szálakból van összeszöve. Egy, a császár szolgálatában álló, Sienában tartózkodó előkelő ifju, Eurialus, mint tudjuk, valódi néven Schlick Gáspár, de a mely név az elbeszélésben nem fordul elő, megszeret egy sienai, szintén előkelő, de már férjes nőt. Párszor az ablaküvegen át látják egymást, párszor találkoznak is, de aztán örökre válniuk kell. Az asszony bánatában elsorvad; a férfi is búsul egy darabig, de aztán a császár parancsára megházasodik. Ennyi a mese s ennek elbeszélése nyolc nagy, sűrűn nyomtatott folians levelet tölt be.

Lucretia szerelmi bánatában meghal, Eurialus egy kis bánkodás árán megmenekszik és családot alapít. Ez a régi idők igazságszolgáltatása, melynek barbarismusából azonban a nőkkel,

¹ Boccaccio valóban megérdemelné sok részlete miatt a szójátékot: Boccaccio ha boccacia,

² Beöthy Zs.: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban I. k. 71. l.

elnézéséből a férfiakkal szemben, a mai társadalom is sokat megőrzött.

Igaz, hogy tulajdonképen Lucretia üzeni meg először szerelmét, s Eurialust szerette már akkor, mielőtt a lovag őt ismerte s leveleivel ostromolta volna, de utóbb Eurialus az, ki leveleivel úgyszólván kierőszakolja a találkozást, a ki fékevesztett szenvedélyében lovagi eszményéről megfeledkezve, Lucretia háborgó becsületézését leküzdi s őt magát kettejük oktan szenvedélye áldozatává teszi. A mily erővel vonja ez a szenvedély Lucretiát az elpusztulás felé, oly erővel taszítja őt szerencsétlen asszonyi sorsa is. Mert tudnunk kell, hogy Lucretia nem a maga jószántából választotta férjét, *Menelaust*. Ez a viszony, melybe szíve ellen kényszerítették, lassanként már fölemésztette lelke energiáját s megtörte erkölcsi erejét, mikor a morális alapokat nélkülöző, s a szívek törvénye nélkül kötött házassága boszulójául a véletlen elébe dobja daliás lovagját.

A szerelmesek közti levélváltásban az író Lucretia sorsának kegyetlenségét még jobban kiszínezi. Ezekben a levelekben Lucretia lángoló szerelme ellenére mindig vonakodik a találkozástól s undorodik az erkölcstelenség bélyegétől, melyet hűtlenségével ütne magára. Erkölcsi érzése jó ideig állja a harcot, de végre is összeroskad attól a kettős tehertől, melyet szeretetlen házassága és újabb szenvedélye raknak reá. Erkölcsi bukása után aztán nem marad más vigasztalásául, minthogy a repülő percek mérgezett mézével pótolja egy élet boldogságát. És ő teljes magafelejtéssel enged végzetének. És ez a végzet kegyetlen; üldözi egészen a sírig; kegyetlen, mint korának ítélkezése az asszonyok felett. Ebben a korban a nő a középkor hagyományához hiven, egy oldalról imádat tárgya, másrésről azonban a férfiak szeszélyére bízott játékszer csupán. Ezekből az időkből származó prózai és verses elbeszélésekben a nő ezer kísértésnek van kitéve, csak azért, hogy a férj hűségéről meggyőződhessek. És a nő boldog, ha a megpróbáltatásokat kiállva, férje ismét oldalához *emeli*. Egyenlő mértékkel mérni nőnek és férfinak: ez volt legmesszebb ezeknek az időknek embereitől. A kornak ilyen felfogása magyarázza a Lucretia és Eurialus sorsának igazságszolgáltatásában rejlő fogyatkozást, és az a körülmény, hogy a mese szövésénél az elbeszélő kezét történeti tények kötötték meg.

Ha a »*Historia de E. et L.*« személyeinek jellemzésére térünk rá, látjuk, hogy a nagy nevű szerző mily messze áll még

a jellemalkotás nagy művészetétől. Rabja annak a tévedésnek, mely az íróban csak a stilistát kereste. A cicerói frázisokból összerótt, többé-kevésbbé jellemzetes próza teljesen kielégíti kora művelt olvasóit s feledteti az egyes részletek egyenetlenségét s az egy azon jellemen is mutatkozó benső ellenmondást. Elbeszélésünkben különösen Eurialus jelleme hibás. Eurialus egész az elválás idejéig, mint vak, a körülményekkel, a jövővel számot nem vető, szenvedélyes szerelmes áll előttünk, telve érzékies túlzásokkal. Mintha a szerző magát rajzolta volna le. Nem gondolja meg, hogy Lucretia férjes asszony, s mint gyengébb fél iránt kimélettel tartozik, hogy a császárral együtt Sienából úgy is távoznia kell. Rövidlításában csak szenvedélye enyhítésére van gondja. De szenvedélyében féktelensége mellett sincs erő. Annyira tehetetlen, hogy még cselekedéseit is a mások fejével eszeli ki s ha nehéz helyzetbe jut, lélekjelenléte vész el, a helyett, hogy ereje acélozódna meg. Jellemének utálatossága legjobban kitűnik akkor, mikor megtudja, hogy válniok kell. Ekkor szenvedélye egyszerre hűlni kezd, s eddigi vaksága helyett előrelátó lesz. Eddig mit sem törődött azzal, hogy császára kezét bűnös szerelme miatt elveszítheti, s most egész nagyságában érzi ennek az aggodalomnak a súlyát. Lucretia kérve kéri, hogy vigye magával, mert különben elepeszti a bánat, de ő, bár előre látja kedvese szomorú hervadását, nem hajlik a kérésre, mert kegyvesztéstől fél. Akkor vakon rajongó, ifjú szerelmes volt, most hidegen számító politikus, ki jövőjeért sok mindenről le tud mondani. S hogy Eurialus rút vonasaiból mi se hiányozzék, barátai előtt egy alkalommal esztelennek mondja magát, a miért egy nőre bízta életét; holott ennek a nőnek hűségéről ugyanám meggyőződhetett. Azt a tettet ne számítsuk be neki, hogy kedvese szépségét egy anatomus hűségével leírja barátai előtt, mert itt Eurialus álarca alatt félreismerhetetlenül szerzőnk lép előtérbe s színes, ragyogó, érzéki festéseiben humanista hiusága vezette ecsetjét. E nélkül sincs semmi Eurialus jellemében, a mi rokonszenvünket, vagy bár csak érdeklődésünket fölkelthetné, csak olyan mértékben is, a milyenben arra egy elbeszélés fő hősének szükségé van.

A mennyire visszataszító az Eurialus, annyira tisztult s egészben véve oly mértékben rokonszenves a Lucretia alakja. Mint láttuk, Lucretia áldozat, szerencsétlenül ellene játszó s tőle alig függő körülmények áldozata. A szerelemnek azzal a hevével szereti kedvesét, mint emez őt, de erkölcsi erejét jó ideig feltartja. Szé-

retne Eurialus-szal beszélni, de ez az erkölcsi érzés győz benne, mikor annak levelét tűzbe dobja. S mikor ő maga ír kedvesének, levele hangját a szemérem és tartózkodás jellemzi. Tudjuk, hogy női méltóságát és erkölcsiségét szerencsétlen szenvedélye áldozatul követeli. De mennyi lélektani és más természetű ok magyarázza e bukás kikerülhetetlenségét! Korai, gyors hervadása még a legkényesebb erkölcsbíró előtt is expialja bűnét, s női, természetes gyengesége szinte erénnyé magasztosul abban az állhatatosságban, mellyel első, egyetlen szerelméhez ragaszkodik s mely kora sírjába viszi. A szenvedélynek ugyanaz az ereje pusztítja, a melyik Eurialust ; de a szenvedély festésénél, pár túlzást nem számítva, szerencsésen kikerüli Aeneas Sylvius azokat a torzításokat, melyek Eurialust annyira visszataszítóvá teszik. Pedig ő benne is heves olasz vér pezseg! Szenvedélyes és meggondolatlan; vakmerő és találékony, mikor erre szüksége van.

Az Eurialus és Lucretia szerelme kielégíthetetlen. Minél többször találkoznak, s minél több veszedelem közt, annál inkább vágnak az újabb együttlét után. De e vágyuk kielégítésére nem elég saját cselük; eszközökül más személyekre van szükségük, kik segítik őket bűnös céljaikra. Ezek között első *Sabina*, kit Eurialus először küld, elég tapintatlanul, Lucretiához. Maga ez a tény, hogy egy ilyen rovott életű asszonyt választ postájául, jellemző mind szerzőnkre, mind Eurialusra. Azonban alakját elég ügyesen rajzolja meg. Lucretia előtt ravaszul viselkedik s küldője előtt is folytatja ezt a játékot, hitegetve őt Lucretia szerelmével. Mintha Plautus valamelyik vén asszonya került volna ide. Valóban Plautusnál s általában a görög s római vígjátékokban nem egyszer ráakadunk *Sabina* őskori modelljére!

Szerelmükben másik segítők *Zozias*. Urnőjéhez erényében, bűnében híven ragaszkodó cseléd. Rajta kívül ott találjuk még *Polinurust*, *Agamemnont*, a Menelaus testvérét s *Menelausnak*, a férjnek, halaványan rajzolt alakját. Általában a személyekkel nagyon bőven bánik; úgy szólván minden kalandra külön szolgát, vagy jóakarót léptet fel segítő eszközül.

Mert kaland van bőven. Szerző épen ezzel takarja meséje szegénységét. Nem számítva azokat a mesterkedéseket, a melyekkel találkozásukat a szerelmesek előkészítik, háromszor jönnek össze. E találkozások mindegyikénél kedveskedik az író egy-egy új nehézség, egy-egy új cselfogás, egy-egy új és érdekes intermezzo leírásával. Természetesen ezek, sőt még a találkozások is, csak magu-

kért vannak s nem az egész művészi céljaiért. Hiába, ilyen volt ennek a kornak divata és felfogása a költői hatás és szórakoztatás eszközeiről. Ilyen forrásból eredő írói fogyatkozása az is, hogy személyei minduntalan szónokolnak és pedig oly unalmasan és oly hosszadalmasan, mint az a valóságban elképzelhetetlen. Mikor Eurialus meglepéstől való féltében egy szugolyban húzódik meg, egy scholasticus philosophushoz illő pontossággal és aprólékossággal fűzi gondolatait és egyáltalában nem lovaghoz illően viselkedik; bár igaz, a helyzet sem éppen lovagi.

A lélektani rajz tárgyilagosságának és valószerűségének rovására megy az is, hogy minduntalan a mythológiából s a történetből vett párhuzamokkal bizonyítgatja maga előtt szerelmének erkölcsi alapját. Sőt nem egyszer a szerelmesek párbeszéde is ilyen hangon folyik. És bár így a szereplő személyek helyén lépten-nyomon a szerző jut előtérbe, sok helyen mégis sikerül megőriznie tárgyiaságát. Ilyenkor aztán nemcsak külsőségekben csillogó, de igazán jellemző, kedves belső rajzokat is ad. A párbeszédekben így néha aztán az igazi költészet tüze és jellemző ereje is fel-felcsillan. Különösen természetesek és naivak azok a szavak, melyekkel Lucretia ébredő szerelmét s férje iránti növekedő ellenszenvét vallja meg magának.

Mint érintettük is már, legkiemelkedőbb része az elbeszélésnek az, mely a levelezést foglalja magában. Ugyesen festi itt az író, mint hatalmasodik el az eleinte vonakodó Lucretián a szenvedély s levélt levél után váltva, fokozatosan mint gyöngülnek az érvek Lucretia tolla alatt; míg végre csak az édes legyőzetést várja.

Aeneas Sylvius pontos jellemfestésre való törekvésében annyira megy, hogy még egy mellékszemély cselekvésénél is bensőbb okokat kutat, noha alakjai gyakran görbe utakon akarják tetteiket igazolni. Magok a szerelmesek is a látszattal nyugtatják meg lelkiismeretüket s ezzel nyerik meg segítő társaikat. Gyakran egész naivságokba téved a szerző, ilyen naivság például, midőn Lucretiának kedvese távozta miatti bánatát azzal festi, hogy gyászruhát vétet fel vele s elfeledi, hogy ezzel éppen magára haragíthatja Lucretia férjét. Nem kisebb naivság az sem, hogy elbeszélésében Zsigmond király szemfüles, mint valami öreg, pletykás nénike; mint ilyen, észreveszi az ablakban álló Lucrétia elpirulását és nyomban kisüti, hogy annak oka senki más nem lehet, mint Eurialus,

Igy boncolva e prózai regény szerkesztési módját, jellemeit és költői kidolgozását, tisztán láthatjuk irodalomtörténeti és széptani igaz értékét. Látjuk, hogy a jelenetek laza összefüggésűek s nem szolgálják az egésznek művészi céljait. Igazságszolgáltatása hibás és csak a korfelfogással magyarázható. Jellemzésre azonban a legtöbb helyen sikerrel törekszik, noha Eurialus alakját egészen elhibázta. Motiválása, helyzetei részben sikerültek, de sok helyen pongyolák és prózaiak. Leírásai életelebenségét, plasticitását még gyakori bőbeszédűsége sem tudja elrontani. Főérdemét azonban minden esetre leírásai és eleven, szép stilusa képezik.

Azt, hogy a »Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus« korának olyan kedves olvasmánya volt, főleg az érzékingerlő jelenetek élénk festésének, az ismert alakkal történő esemény érdekességének s prózája classikus latinságának köszönheti. Ezek a tulajdonságok s némi személyes viszonyok hívhatták fel reá a magyar átdolgozók figyelmét is.

(Debreczen, 1898. aug. 16.)

